

†ÅRUP KAPEL

ENSTED SOGN LUNDTOFT-VIS HERREDER

Skønt kapellet i Årup har været en af Sønderjyllands anseligste kirkebygninger og ifølge sin beliggenhed en valfartskirke, og skønt det tidligst kan være jævnet med jorden på reformationstiden, er kilderne og traditionen om dets eksistens få. Intetsteds antydes, at der her har ligget en bygning af format, eller hvad der har været genstand for den valfart, som betingede den store kirkebygning knap 2 km nord for sognekirken.

Årup nævnes som landsby i Åbenrå stadsret 1335¹, men det eneste skriftlige vidnesbyrd om, at der på stedet har været et kapel, findes i en fortegnelse over Slesvigbispens cathedraticumafgifter fra 1523, hvor »Arup« er opført side om side med sognekirken Ensted og med samme beløb som denne, 12 sk.². Om denne forholdsvis beskedne afgift har været den i 1523 gældende, er uvist. Som det fremgår af bygningshistorien, var kapellet genstand for en meget betydelig udvidelse i den allersidste katolske tid, og afgiftens størrelse kan svare til forholdene, som de var for denne udbygning.

Om kapellets undergang haves ingen efterretninger, men det kan være blevet ødelagt under begivenhederne i 1523, da Frederik I.s tropper plyndrede det nærliggende Åbenrå. Kapellets ry som valfartssted har næppe været ukendt for de plyndrende skarer.

Kapellet nævnes i præsteindberetning 1754, hvor det hedder, at der ved gården Arup ligger et kapel på »Capell-Lükke«, hvortil pilgrimme valfartede i katolsk tid, idet de benyttede en sti, der førte over mosen. I en anden beretning (fra 1768) oplyses det yderligere, at der på stedet er fundet »Ruder[a] von Ziegelsteiner und Kalk«³.

Ved udgravningen er der fundet ni *monter*, de ældste (hulpennige) fra ca. 1400, de yngste fra Christiern I.s tid (sml. p. 1866).

Sommeren 1959 afchekkedes i Ensted sogn, ved et vejkryds mellem kirken og den nord for beliggende gård Årup⁵, et fundament, som ved den påfølgende gravning viste sig at hidrøre fra en stor og usædvanlig kirkebygning, der må identificeres som det hidtil ukendte Årup kapel. Som det fremgår af indledningen, er kapellets navn kun kendt fra een middelalderlig kilde. I midten af 1700'rne var navnet glemt, men der fandtes ruiner af et kapel på Arup mark, og 1809⁶ kaldtes stedet endnu kapelløkken og omtales som en lille forhøjning, hvor der opløjedes mursten og kalk. Siden er terrænet planeret ved anlæggelse af en vejgaffel over fundamenterne, og end ikke den stedlige tradition havde bevaret nogen efterretning om kapellets nøjagtige placering.

Gravningen afslørede syldstene fra en bindingsværksbygning, der antagelig er det første kapel, samt rester af et stort, sengotisk anlæg, bestående af et polygonalt afsluttet kor og et (lidt yngre) kvadratisk, tredelt skib.

Ruinerne blev fritlagt i den udstrækning, vejanlægget tillod. Af den ældste bygning blottedes kun syldstenene fra sydturen og sydvesthjørnet, mens der

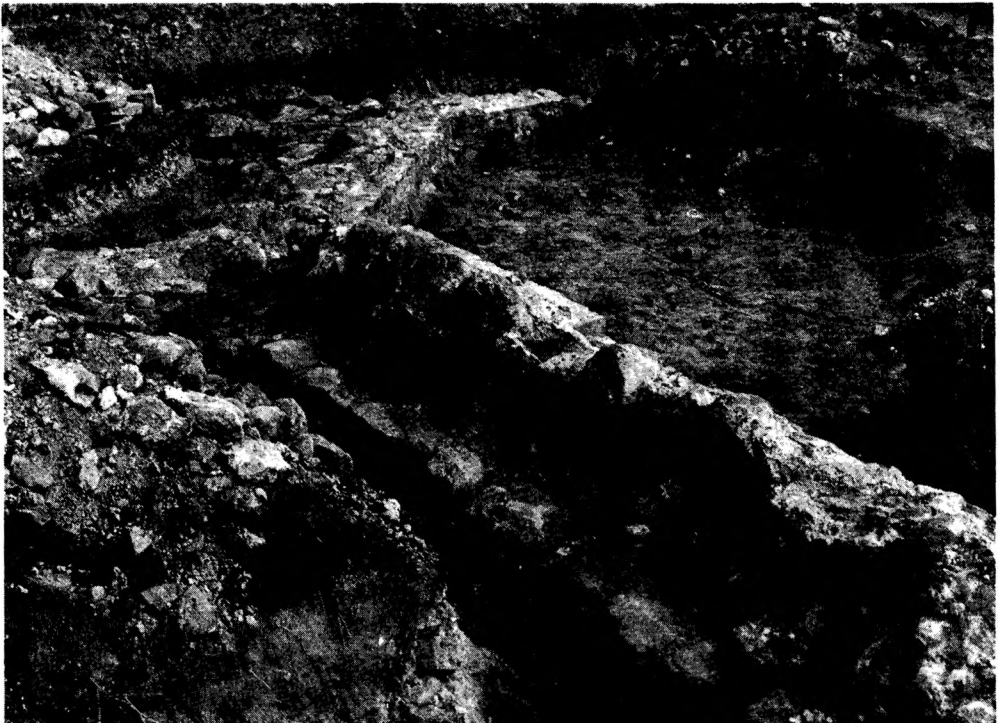

Fig. 1. Årup kapel. Koret, set fra nordvest.

E. Skov 1959

af den store kirkebygning afdækkedes så betydelige dele, at planen er klart oplyst. Bedst bevaret er sidstnævnte bygnings nordre halvdel; fundamenterne står her i fuld højde og med rester af de ca. 125 cm tykke mure. Disse er sat af store *munkesten* (29,5×15,5×9 cm) med kerne af marksten og kalk; det nederste skifte indvendig i koret er dog af råt firhugne kampesten. I bygningens søndre halvdel er alt murværk såvel som en til to skifter af kampestensfundamenterne borte, hvilket muligvis skyldes den planering⁷ af kirkehøjen, der har fundet sted efter 1809. — Kor og skib måler tilsammen 35 meter i længden og er henholdsvis 11,5 og 21 m brede, alt i alt et bebygget areal på over 600 kvadratmeter, et mål, der overstiger selv de største sønderjyske landsbykirkers. Det bedste begreb om det såkaldte kapels størrelsesorden får man imidlertid, når det fremhæves, at dets skib med hensyn til planens udstrækning kan konkurrere med de ligeledes tredelte langskibe i Løgum klosterkirke og Haderslev domkirke. Kapellets midtskib, der er bredere end de to nævnte kirkers midtskib, røber, at også højdeforholdene har været anselige.

Det *første(?) kapel*⁸ og dets forhold til det sidste. Den bindingsværksbygning, der har stået på syldstenene midt i det yngre skib, må formodes at være et ældre eller det ældste kapel på stedet. I bygningens søndre del, nær sydvesthjørnet, blev der i et brandlag, der begrænsedes af syldstenene, fundet ni

mønter fra 1400'rne (sml. p. 1864). Det er sikkert, at bindingsværksbygningen er ældre end det store, murede skib, thi ved udlægningen af fundamenterne til dettes ydermure, har man respekteret det lille anlæg, der næppe er blevet nedrevet, før arbejdet med arkadepiller og hvælv gjorde det nødvendigt. En sådan respekt for et eksisterende, men dødsdømt anlæg må skyldes, at anlægget har været en indviet bygning (en ældre kirke). Herigennem får man antagelig også forklaringen på, at bygningens syldsten ikke er blevet fjernet, hvilket havde været naturligt ud fra rent praktiske hensyn; dels må man have haft god brug for kampestenene, dels ligger de så højt, at de kan have været generende for arbejdet med gulvet i den nye bygning.

Da de indbyrdes forhold mellem bindingsværksbygningen og det store skib så afgjort taler for, at den lille bygning har været et kapel, er det muligt at opstille en klar hypotese vedrørende byggeriets udvikling. Først, muligvis omkring 1400 eller noget senere, opførtes et beskedent kapel, der på grund af stedets hellighed ret hurtigt blev for lille. En ny, stor bygning blev planlagt, og koret påbegyndtes øst for kapellet, således at dette kunde forblive i brug, indtil det store, polygonalt afsluttede kor stod færdigt. Derefter var der et ophold, hvorunder planerne ændredes for det videre byggeri, og i den periode må det gamle kapel have stået urørt, selv om de kirkelige handlinger er blevet henlagt til det nye kor. Også da man tog fat på opførelsen af det store skib, blev der længst muligt taget hensyn til det lille kapel. Ifølge det omtalte møntfund kan det lille kapel tidligst være blevet nedrevet i 1400'ernes seneste del, men det er muligt, at byggeriet først gjorde det nødvendigt et stykke ind i 1500'rne.

Det *yngste anlæg* , omfattende koret og det lidt yngre skib, må herefter dateres til middelalderens sidste del. Koret er sandsynligvis opført endnu i 1400'rne, mens skibet, der fik en anden form end først tænkt, må henføres til 1500'ernes første fjerdedel⁸. *Koret* (fig. 1), der består af to rektangulære fag og en tresidet østafslutning, har udvendige støttepiller. Det indre har været dækket af to eller tre hvælvfag, alt efter om korpolygonen har været overdækket sammen med det vest for beliggende fag eller selvstændigt. Hvælvingerne må have haft vederlag i murene.

Helt mod vest i koret ligger der et fundament i retning syd—nord. I grøften under de egentlige fundamentsten findes meget byggeaffald, heriblandt tagsten, og fundamentet må være udlagt, efter at koret stort set var fuldført. Den cirka een meter tykke mur, der har stået på fundamentet, har tjent som midlertidigt lukke for koret, således at dette kunde tages i brug, selv om byggearbejdet fortsatte vest over.

Sammen med koret var der *planlagt* et *skib* , der har efterladt sig spor i form af fundamentgrøfter og fundamenter i flugt med korets vestligste gjordbue. Forholdene tillod ikke en fuldstændig frilægning og tyndning af disse rester, og

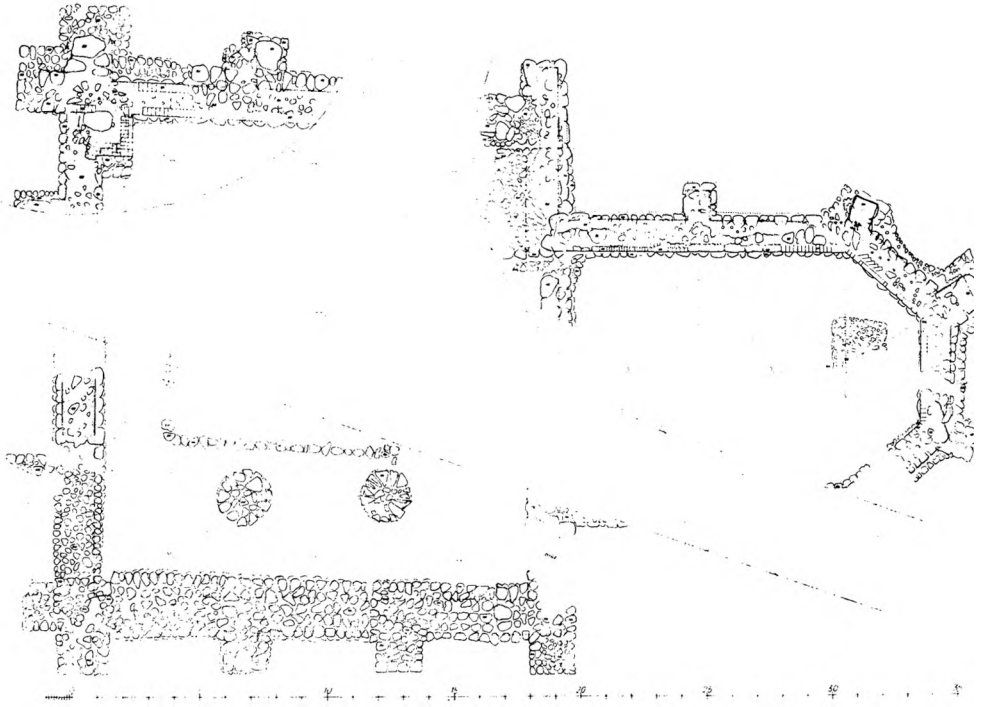

Fig. 2. Årup kapel. Plan 1:300. Målt af J. Blache Holm 1959. Rekonstruktion (ved El. M.) af det yngste anlæg er angivet med rødt.

man må derfor nøjes med at fastslå som en kendsgerning, at det planlagte skib var noget bredere end koret.

Skibet, som kom til udførelse, blev betydelig bredere end det planlagte, og længden svarer stort set til bredden, således at hovedformen er et kvadrat. Det er omtalt, at man ved udlægning af dette skib, har været påvirket af det lille kapels tilstedeværelse. Derved er der i forhold til koret fremkommet mindre skævheder, som dog har kunnet rettes op, da man begyndte at rejse selve murene. Kun eet sted, ved den næstvestligste støttepille i nord, har det været nødvendigt at ændre lidt på fundamentet. Der er som nævnt bevaret murværk i skibets nordre halvdel, og her er muren forskubbet helt ud mod fundamentets sydside. Helt det samme må have været tilfældet i syd, hvor den forsvundne murs flugt afspejles i de to søndre arkadepiller. Dette er naturligt, fordi pillefundamenterne næppe kan være udlagt, før arbejdet på ydermurene var et godt stykke fremme.

Skibets ydermure er fagdelt af støttepiller (fig. 3), og dets indre er delt i tre skibe, to meget smalle sideskibe og et midtskib af omtrent den tredobbelte bredde. To runde piller (jfr. fig. 4) og tre (formentlig spidsbuede) arkader⁹ har båret hver sin højkirkemur. Det store rum må have været dækket af tre gange tre hvælvinger, hvoraf midtskibets har været meget høje. De tre skibe har an-

E. Skov 1959

Fig. 3. Årup kapel. Skibets sydvesthjørne (p. 1867).

E. Skov 1959

Fig. 4. Årup kapel. Skibets sydøstre arkadepille (p. 1867).

tagelig været dækket af eet vældigt saddeltag. I nordre sideskibs nordvesthjørne er der et murfremspring, som har rummet en trappe til tagrummet.

Udgravningerne har ingen oplysninger givet om anlæggets detaljer såsom døre, vinduer og dekorative enkeltheder. Som løsfund er der fremdraget en del formsten; disse er fortrinsvis fundet nord og øst for koret, hvor terrænet var mindst afgravet, og det giver ingen sikkerhed for, at stenene har været anvendt i dette bygningsafsnit. Såvel vandnæsen, der må stamme fra en bæltegesims¹⁰, som ribbeprofilen (fig. 5 a og b) er almindelige for sengotisk arkitektur. Alene formstenen fig. 5 c, der udmærker sig ved at være udført af sandsten, et materiale som yderst sjældent er benyttet i senmiddelalderen, giver et lille begreb om, at bygningen har haft line detaljer. Denne sten og et par tilsvarende må stamme fra en vindueslysning, og de viser rimeligvis, at vinduerne har været opdelt med stavværk.

Eftersom skibets påbegyndelse må henlægges til middelalderens seneste del, kan der være tvivl om, hvorvidt hele det storslåede anlæg er blevet færdigt, inden reformationen har stoppet byggeriet. Den før omtalte lukkemur i korets vestende synes imidlertid at være blevet fjernet luldstændigt på et tidspunkt, der ligger forud for bygningens nedrivning, og er dette rigtigt, må skibet i alt fald have været nær sin fuldendelse, ellers vilde man ikke have sat de to afsnit i forbindelse med hinanden. — Om bygningens nedrivning ved man intet, men noget taler for, at det stort set er sket på een gang — og vel snarest kort efter reformationen.

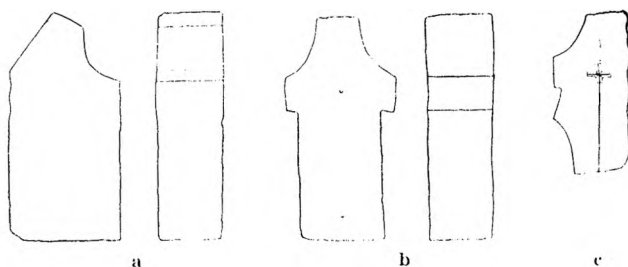

Fig. 5. Årup kapel. Formstenen 1:10. Målt af J. Blache Holm 1959 (p. 1868).

KILDER OG HENVISNINGER

Udgravningsberetning 1959 ved J. Blache Holm.

¹ Diplomatarium Danicum 2. rk. XI nr. 215. Danmarks gamle Købstadlovgivning, udg. af Erik Kroman, I, 1951, p. 246; jfr. Sønderjydske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden, udg. ved F. Falkenstjerne og Anna Hude, 1895—99, p. 425 og 428. ² Diplomatarium Flensburgense, udg. af H. C. P. Sejdlin, II, 1873, p. 164. ³ LA. Åbenrå. Ensted præstearkiv: C. C. 1. 1737—1870. Indberetninger, beretninger og inventarier; jfr. Danske Atlas VII, 308. — Forskellige sene traditioner — jfr. Nordelbingen XXVI, 34 — bygger delvis på efterretninger, som angår andre lokaliteter; jfr. Sønderjyske Stednavne, IV. Aabenraa Amtsraadsreds, 1936, p. 415 f. ⁴ I den Kgl. Mynt- og Medaillesamling, F. P. 2634. ⁵ Foranlediget af en henvendelse fra gårdejer H. Frandsen, Ensted, iværksatte NM en undersøgelse af nogle fundamenter, der var blevet synlige på husmand P. Todsens mark. Undersøgelsen udstræktes rundt om vejkrydset på gården Årups marker, hvorfra Todsens er udstykket. ⁶ Præsteindberetning 28. aug. 1809 fra L. P. Hoeck, Ensted (NM). ⁷ Ved samme lejlighed må hele nedbrydnings- og byggelaget være fjernet. ⁸ For skibets vedkommende kan der bl.a. henvises til flere hollandske paralleller, hvoriblandt en enkelt er dateret til 1509, sml. De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst III, De Provincie Gelderland. Tweede Stuk: Het Kwartier van Zutfen, S'-Gravenhage 1958, p. 49 f., 71 f., 74 f., 78 f. m.fl. ⁹ Der er ikke iagttaget spor efter halvpiller på skibets øst- og vestmur; hvis sådanne spor ikke er ødelagte, må arkaderne her have haft vederlag i murene. ¹⁰ Sml. f.eks. Christiern I.s kapel, DK. Københavns amt III, 1471.